

NIELS REGNAR SØRENSEN

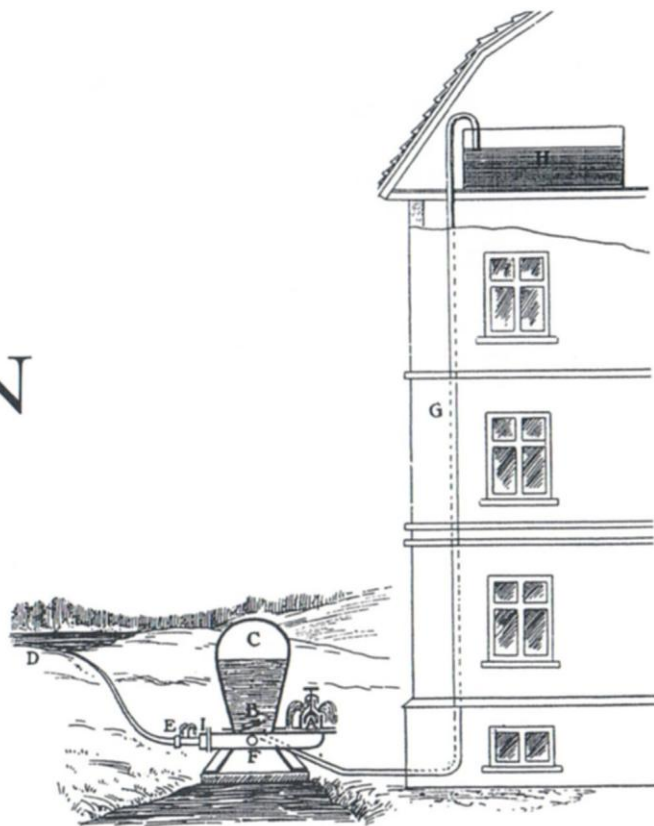
VAND LIVSNERVEN STØDHÆVERTEN

FORLAGET NORDPRESS

Niels Regnar Sørensen

VAND
LIVSNERVEN
STØDHÆVERTEN

Forlaget Nordpress
Nordre Ringgade 4
9330 Dronninglund
Telefon 98 84 10 20

© Forlaget og bogens forfatter.

Sats og tryk: Basis-Tryk, 9330 Dronninglund

Fotos: Privat fotos, hvor intet andet er anført.

ISBN 978-87-90764-00-5

Niels Regnar Sørensen

VAND LIVSNERVEN STØDHÆVERTEN

Livsnerven, - kilden til alt liv, som man i daglig dagen nok ikke skænker den store tanke, men alligevel, for når der pludselig ikke er vand i hanerne, er man hurtig i problemer, og man bliver samtidig gjort opmærksom på, hvor sårbar man er. Giver det vand fra skyerne i rigelige mængder, som giver oversvømmelser, som fjerner afgrøder og bygninger, giver det hurtig diskussion mand og mand i mellem, og medieverdenen rykker ud, og spørger – hvorfor. Modsat, kommer der ingen vand/regn, ja så har vi tørke, og mærker du det ikke lige der, hvor du er, ja så får du det serveret via dit husalter – fjernsynet.

Vandet som for de mange, i vores verdensdel, er nogenlunde frit tilgængeligt, men hvordan.

Vi har store vandværker, som forsyner store byer og industrier. Vi har små vandværker,

som forsyner gårde og mindre bysamfund. Endnu kan man nogle steder se vandtårne, som fra tidligere tider var magasiner til opbevaring af vand, og hvorfra det så sendte vandet rundt, gennem et net af rør og slanger, nedlagt på kryds og tværs, som det jo også findes i dag, blot er det vandtårnene, der er nostalgi i dag, mens vandet i dag pumpes rundt. Livsnerven der kommer fra jordens indre, disse kilder som forhåbentlig er udtømmelig. Tænk blot på de store vandingsmaskiner på markerne om sommeren, men her er vandet jo kun til »låns«, da det jo atter havner i grundvandet. Jeg mindes en historie fra min skoletid. Når der var én som havde fødselsdag, så sluttede dagen med en historie. Hvad historien hed til min fødselsdag, husker jeg ikke, men jeg mindes slutningen, – men en dag blev der stor forskrækkelse i hjemmet, – Brønden var tom!

Drengen:

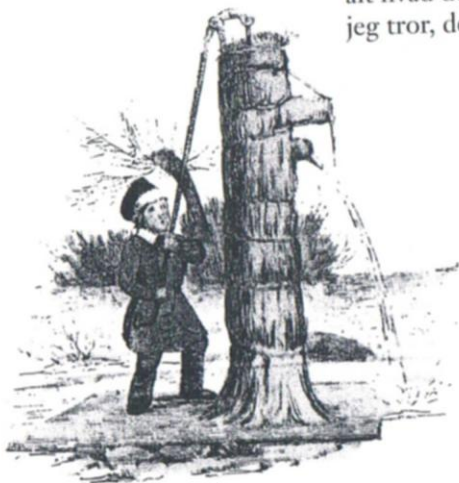
Posten:

Drengen:

Posten:

Hvi står du i hø, du lange post?
Jeg er angst, der skal gå i mit hjerte frost.
Har du et hjerte? Det gad jeg se!
Ja, vist har jeg hjerte, og det af træ,
hos blokkedrejer er det gjort;
ak, når det bare ej er for stort.

Posten så slet ikke følsom ud,
dens mund var en simpel pumpetud.
Næppe den lille greb dens stang,
fused der ud en stråle lang;
alt hvad der kom, var det bare vand;
jeg tror, det kunne have fyldt en spand.

At det i dag er en selvfølge, at der er vand i hanerne, og helst i rigelig mængde når man lukker op, men sådan har det jo ikke altid været. Hvem har ikke frydet sig over et maleri, hvor »Høvverknægten« står med sit koppel af køer ved søen eller ved gadekæret. Der var brønden med hejsebommen, som jeg mindes fra min bedsteforældres tid, da de boede i Dalbo indtil 1950, hvor de hejste vandet op af kampestensbrønden nede i haven. Kvaliteten?? – Men som en gammel nabo sagde: Det har altid været noget godt kaffe, vi har fået i Dalbo.

Og hvilke tanker får man, når man ser billedet af en gammel mand med åget over skulderen, hvor dagens vandforsyning bæres hjem. Mine tanker drager hen til Gammel Niels i Skovager, som i min barndom tog åget på nakken og gik ned i dalen, sænkede spandene ned i brønden, og brugte så vinden (hejsebommen) til at hejse dem op.

Inden jeg når frem til budskabet med min lille historie, skal tiden rulles baglæns, inden jeg når frem til målet.

Det vand som jordens indre forsyner os med er jo rent, efter det har været igennem jordens filter, og efter vi har brugt det. Men i dag skal vi jo være meget opmærksom på, de mange kemiske opfindelser man har fundet frem til, lige fra det vi f.eks. bruger i vaske-maskinen, i industrien og måske ikke mindst i landbruget. De »vidunderdråber« til hjælp i landbruget, det som kemikere og folk i hvide kitler har fundet frem og udviklet, og så kan vi skændes om, hvor ansvaret skal pladseres? – Hos dem som opfandt det, eller dem som bruger det, eller dem som tjener penge på det.

Disse fortidens syndere afslører jo ikke sig selv, men de mange nye fintfølede instrumenter afslører jo en masse ting, disse fandtes

jo ikke i gamle dage, da rendesten løb forbi brønden både i by og på land, hvor mødding og brønd som regel fandtes på gårdspladsen, hvor dækselet ofte kun var nogle brædder, så regnvand og lignende fandt vej ned i dybet.

Vi ved jo af erfaring, at vand aldrig har haft evne til at løbe op ad, med mindre det bliver pumpet. Og det er så her min lille historie vil begynde!

Her i vores hjem »Øster Skoven« er det vand, som kommer ud af hanerne, pumpet hertil fra en kilde i engen, en kilde som giver 8 m^3 i døgnet, $\times 365 \text{ dage} = \text{ca. } 3000 \text{ m}^3$, som vi jo kun bruger en lille brøkdel af. Her kan man jo godt sige at vandet løber op ad, men når det kommer til overfladen løber det ned ad. Vandet bliver presset op af jordens indre, så i en brønd 50 cm under jordens overflade, har jeg så »fanget« det og sendt det de 200

m hjem med en lille pumpe. Sådan har det været i mange år, og kilden har aldrig svigtet os, og meget sjældent pumpen.

Fra tiden 1947 indtil 1997 hvor kilden i engen blev vores »livskilde«, var der en brønd i gården, en brønd som blev gravet efter at der kom strøm på Karlsmindevej. Brønden 7 m dyb, med el-pumpe og tryk på hanerne, det var bare lykken, men der skulle også passes på, der skulle være fornuft i forbruget, for hvis ikke kreaturer og heste, om sommeren kunne drikke af sø og bække, så var der ikke vand nok. Her kommer så tanken om »Høvverdrenge« ved bækken atter frem, og også tanken om, at hvis min ko i dag går til bækken og drikker, så får hun en påtale fra det offentlige om, at det må hun sandelig ikke!

Fra omkring 1800-tallet, begyndte stødhæverten at få sit virke, også her på egnen.

Den gjorde også sit indtog her i Øster Skoven, årstallet kender jeg ikke, men den gjorde sit virke indtil 1947, hvor som omtalt at vi fik installeret »rigtig« vandværk. Fra en lille sø, som i dag er en stor sø (se forsiden), var den lille hævert installeret, her fik den sit vand og sin energi fra søen, den sø som fik og får vandet fra en lille kilde.

At vandet i søen var frisk, bevidnes jo af, at der var masser af ål og skrubbudser og om foråret når frøerne kvækkede, var der tegn på at der var liv i søen. Og når anden præsenterede sit kuld af ællinger, så var der røre i »andedammen«, alt i mens den lille hævert tikkede videre, dag og nat, sommer og vinter.

Vandet pumpede den op i en lille beholder gravet ned på bakketoppen vest for gården, og her fra kunne vandet så løbe i stald og bryggers. Altid vand nok – når bare vi holdt øje med at hæverten ikke gik i stå. Den gav jo

ikke nutidens tryk, og derfor skulle den køre i døgndrift, og opdagede vi ikke den var stoppet, havde vi ret hurtig et problem. Men hvorfor strejkede den? Det lille filter på indløbet kunne være stoppet af f.eks. andemad, og hvis filter var revnet havde en ål eller skrubbtudse forvildet sig ind i røret. Det værste der skete, var i de hårde vintre, hvor frosten trængte langt i jorden, og rørene hjem til beholderen frøs til, for så var vinteren lang, hvor der så skulle hentes vand i søen, både til folk og fæ. Min far sagde dengang, at når frosten var så langt i jorden at rørene frøs til, så måtte isen også være så tyk, at den kunne bære hest og slæde og mælkejunger fyldt med vand. Alle overlevede, så han havde jo nok ret.

Dette i erindring var vel årsagen til, at vi fik rigtig vandværk. Jeg husker den lille hævert blev taget op, og den lå her hjemme i skrammeldyngen, til en dag der kom en

skrothandler, som samtidig solgte strandskaller til hønsene. Vi fik en sæk strandskaller, og han fik den lille dyngeskrammel, og dermed også hæverten. Ude af øje, ude af sind. Alle var glade, mens jeg i dag sidder lidt skuffet tilbage, men minderne har jeg da endnu, og også minder om, den hævert som var i Klosterskoven.

Let beskrevet i bogen om Børglum Klosterskov.

Den gjorde sin gerning i mere end tres år, som vandforsyning til Snapholt, som ligger højt hævet over søen i Klosterskoven. Her boede mine bedsteforældre inden de flyttede til Dalbo, og her boede min onkel og tante i 60 år, og her sluttede hæverten sit virke i 1985, hvor de fik vand fra Sønderkov vandværk, og den gamle hævert kom på pension her i Øster Skoven. Med vores gamle hævert i erindring, begyndte jeg at lege med den

Fars legesager er hæverter

Hos Niels Regnar Sørensen får gamle stødhæverter deres andet liv

Af Paul Christoffersen

*Nordjyske Stiftstidende, søndag d. 27. juli 1997.
Den bagerste af de to hæverter har
Niels Regnar selv flikket sammen.
Foto: Kurt Bering*

*Guldfisken i haven får frisk
vand hele tiden fra hæverten.
Foto: Kurt Bering*

gamle hævert, og som mine børn sagde: »Det er jo Fars legesager«, og det er det så stadigvæk. Og hermed fik jeg lyst til at prøve, at nedfælde det som min lille hjerne har fundet frem. Alt kan jo findes på nettet, som man siger, – dog ikke mine erindringer. – Jeg magter ikke alt det moderne, så det bliver kun mine egne erindringer, og hvad jeg ellers har kunnet støve op. En hel del af historien har jeg fundet ved at rode i to flyttekasser, som står her på mit kontor.

T. H. S. Pedersen og Søn Flytteforretning, Hjørring, står der kasserne, men de indeholder en stor del af historien omkring VVP – Vendsyssel Vand og Pumpelag, som havde sit virke i en snes år omkring århundredskiftet 2000.

Her nævnes navne som Fritz Westmark, Ernst Boe, Birthe Holst, Erik Holm, Knud Erik Horshauge, Thomas og Niels Olesen,

*Ernst Boe og præsidenten for Tambo Machay Valentin.
Vand hævet 30 meter.*

Torben Stæhr, Edith Olesen og mange flere, som hver især har givet et bidrag til historien, der nu ligger gemt i flyttekasserne. En af dem som nok har gjort sig mest bekendt,

især udenfor landets grænser, her tænker jeg på vandprojekter i Peru, er jo nok Ernst Boe fra Hjørring.

I et brev dateret 24/11 2000 meddeler han beklageligvis, at han har sagt flere ting fra, der i blandt V.V. P. Har afleveret 4 flyttekasser med historisk materiale til Vendsyssel Historisk Museum, og 2 flyttekasser m.m. til Torben Stæhr, med henblik på at gemme historien.

Det er så disse kasser og andre ting jeg har fået stillet til rådighed, og har fået lov til at »rode« i, og når engang jeg har fået min nysgerrighed styret, bliver de afleveret igen.

Efterfølgende vil jeg beskrive lidt af det, som jeg har mødt i disse kasser. Det er jo som at finde en nål i en høstak, men en lille fin muserede i et hjørne i en af kasserne, fortæller at det ikke har været svært for musene at finde det de søgte. Flere ting om hævertens

67. Joseph de Montgolfier in old age, with his invention

historie, beskrevet fra forskellige vinkler, og om Franskmanden J.M. Montgolfier, der opfandt stødhævten i 1796. Han opdagede vandets energi, ved hurtigt at lukke for en vandhane, det gav en slags bagtryk, og dette måtte kunne udnyttes. (? Hvilke vandinstallationer fandtes der i 1796?) Denne opfindelse blev da også en stor hjælp til datidens vandforsyning med hæverter over en stor del af verden, og som der også er nævnt, blev den fabrikeret 14 steder i verden. Stødhævten er jo på grund af udviklingen indenfor pumpeverdenen, for de fleste gemt og glemt. Men i udviklingslandene er der jo stadig et behov, og det var vel det V.V.P. tænkte da de gik i gang med disse projekter i Peru, med Ernst Boe i spidsen.

Problemer med luftpropper i rørene under opstilling af havert på Skårupgaard.

I året 1929 aftale min far (der drev sneddeforretning i Tolne) med proprietær Andersen, at de skulle forsøge opstilling af en havert, som skulle forsyne hele gården med vand.

Prisen var kr. 1.000,-, hvori var beregnet både materiale og arbejdsløn + en garanti for vand.

Aftalen blev, at folkene på gården skulle grave grøfterne. Min yngre brøder og jeg skulle derefter opstille havert, og forbinde rørledningen fra hævten og til gården.

Da det hele var samlet og hævten sat igang, kom der til min overraskelse ikke en dråbe vand ud af rørene, selvom hævten arbejdede tilfredsstillende. Jeg måtte så tage hjem og fortælle min far, at vi havde forsøgt alt, men uden resultat. Det første min far spurgte om, var om grøfterne var jævne i bunden. Jeg kunne hertil kun svare, at de bukede sig i bakke og dal.

Vi fik så besked på at probebore nogle huller på de højeste punkter, for derved at få tømt nogle luftlommer, så der kunne blive fri passage til vandet, men jeg må tilstå, at vi ikke havde held med at få alle lommerne tømt for luft.

Min far tog derefter ud for at se på grøfterne, og henvendte sig derefter til proprietær Andersen for at få grøfterne rettet op, eller give sin tilladelse til, at rørene blev lagt ned i bakken, der løb langs med de grøfter, der var gravet.

Proprietær Andersen gav tilladelse til, at rørene blev lagt ned i bakken, da han mente, det blev for stort et arbejde at rette grøfterne op. Vi gik herefter igang med at proppe hullerne, vi havde boret, og da det var tilendebragt, blev rørene lagt i bunden af bakken, hvorefter hævten blev startet, og den gav nu mere vand end de kunne bruge på gården, hvor der var en besætning på cirka 100 malkekøer + svin og ungkreatur.

Anker Jensen
Anker Jensen,
Tolne.

I kasserne findes et utal beskrivelser og udregninger, udklip fra aviser og blade, fotos, korrespondenser og regnskaber, og beviser på at told og skat også har snuset lidt til sagen.

Ringbind om møder og en betegnelse over hæverter, som har virket her på egnen, som hver enkelte har en spændende historie, hvis den kunne findes. En enkelt kan beskrives, og det er om hæverten på Skårupgård i Tolne.

Mange foreninger, fonde og banker har givet støtte til dette projekt, og ifølge regnskaber, mener jeg at finde et tal på over 400.000 kr., der er også givet støtte fra Hjørring Landboforening så der kunne købes sædekorn, og der findes, i små glas, prøver hvor på der står – byg 98. hvede 98. Men der var også en pose med avner, lidt strøet rundt i kassen, – hvorfor? Ved denne »oprydning« finder jeg

et brev, hvor jeg finder ud af, at disse avner har været en pose korn, som er bragt her-til som en gave, og et bevis på, at man har kunne høste korn i Peru, efter man har lavet vanding med hæverten. Har jeg som tidligere nævnt ikke fundet nålen i høstakken, så har musene fundet kornet i posen og brugt posen til at bygge rede med. Reden som var bygget i hjørnet af kassen, var beskyttet af en lille ituslået krukke.

På kortet over Vendsyssel er over 100 steder mærket af, hvor der har stået hæverter, og flere er jo ikke registreret, mange ligger gemt under jorden på det sted, hvor de har gjort sit virke og en som stadig virker, er den som står ved museet i Bjørnager i Vogn.

Jeg har ofte fortalt, at det er den, som har stået på Skårupgård, men det er ikke korrekt, for den har stået gemt i en kælder på Hørme-

Skarungdva på arbejde i Østerskoven

stedvej 326 sammen med flere gamle hæverter. Denne hævert har nu gjort sit indtog her på Øster Skoven, og efter at den har fået nye pakninger og nye bolter, skal den virke her i sommer, noget den nok har stået og ventet på i over 50 år, og har siden marts måned, hvert døgn sendt tre m³ vand hjem i fiskerdammen i haven.

Det er jo nok V.V. P's ære, at den er bevaret der sammen med en del flere hæverter, som jeg håber på at de måske i sommerens løb bliver vækket til live igen. Hæverten i Bjørnager har sin helt egen historie.

Begivenheden fra dens indvielse findes også i kassen, der er billeder og taler og der var lavet sang.

Overlærerens pumpe vals.

Overlærerens Pumpevals

F. W. Kristensen

*Syttén nitiseks fik den gode Montgolfier
pludselig en alletiders god ide
opfundt en maskine, der går i evighed
i kaldes for en hævert, også for en smed:!*

*Findes mange steder og osse på vor egn
hører man en tikken, det er et sikkert tegn
her virker nemlig pumpen, slår så mangt et slag
i: og det kan den gøre dag-for dag-for dag:!*

*Blot man ret forstår den, den er en snild fidus
den går vand til landbrug-mangt et enligt hus
også på terrasser borte i Peru
i: håber vi at pumpen, tikker her og nu:!*

Bodil

Et lille hæfte med flot håndskrift, hvor Ernst Boe fortæller om en tur til Peru i tiden 9.-26. okt. 1992, med billeder og fortolkning af livet i det fremmede, sammen med en masse beskrivelser om projektet.

Mange tilkendegivelser fra forskellige egne i landet om deres historier, glæder og bekymringer om deres brug af hæverten. Der iblandt et avis udklip fra landsbladet 2/9 1988 om Landbruget på herregården Hessel, hvor der nævnes, at der i 1903 blev indlagt vandværk med stødhævert fra en kilde i engen. Ved et besøg på landbrugsmuseet Hessel, fandt jeg ingen hævert blandt deres gamle sager, jeg spurgte om deres interesse i en sådan, og de sagde ja tak, og de har senere hentet den lille hævert, jeg havde fra Klosterskoven, som nu står blandt andre ting på Hessel, forhåbentlig med den lille historie jeg sendte med.

Som nævnt er hæverten lavet 14 steder i verden, som også beskrives i brochurer og tegninger, men den er jo også lavet hos lokale smede, og andre som har set fidusen med den lille vandpumpe. Den som nok har haft størst interesse, er den nye model som Knud Erik Horshauge har udviklet. En noget enklere model, med god kapacitet, og det er vel også derfor den også er brugt i projekterne i de fremmede lande.

De gængse modeller som er brugt her i det nordjyske, er den svenske og tyske model Gervans, og så den danske model, som blev fabrikeret i Randers indtil 1932.

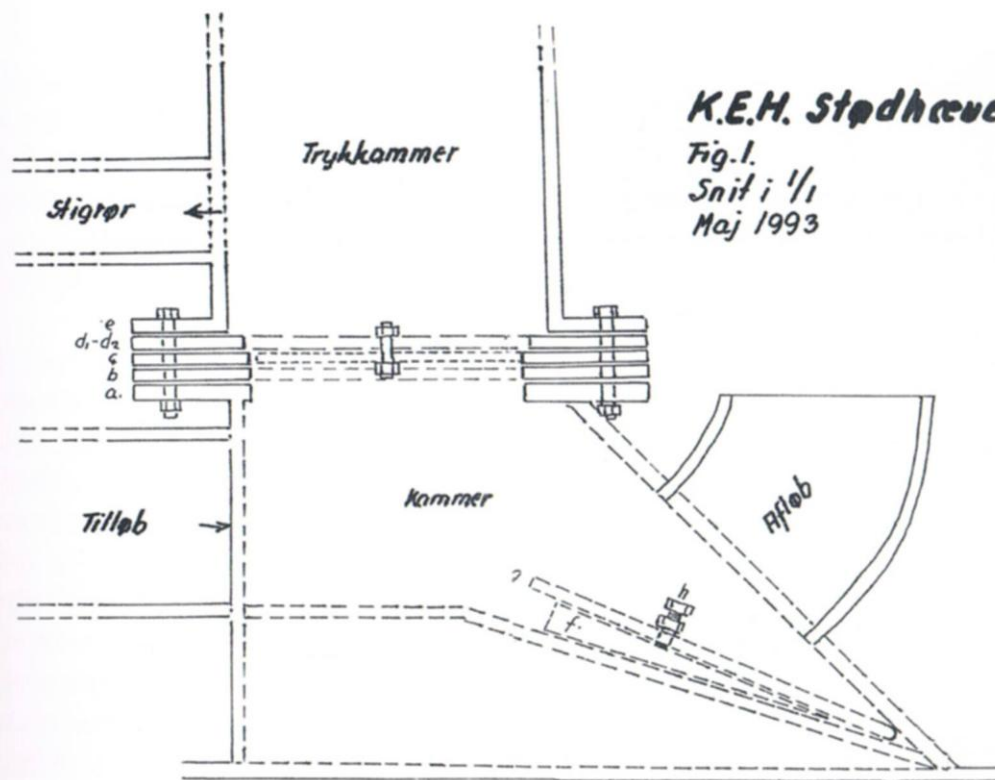
Der er lavet forsøg og lavet beregninger, som giver gode resultater. Men dog ikke så »flotte« som dem, der beskrives i Jyske Vestkysten 22/9 1995. Med en faldhøjde på 2 m kan vandet pumpes op i 21 m højde med en ydelse på 5 liter i sekundet.

At fars legesager udviklede sig til at blive en hobby, var vel også den, at de mange sommergæster, der deltager her på vores naturvandring hver sommer, næsten ingen kendskab har til den lille evighedsmaskine, som mange kalder den. Vi har muligheder for at pladsere dem ved vores kunstige søer, men »evighedsmaskinen« skal trods alt tilføres energi, som består i et vandfald på et par meter.

I sommeren 2011 var der i en periode 14 hæverter der virkede. Nogle af dem er den tyske model Gervans, nr. 4-5-6-7. Sidst nævnte, er den fra Skårupgård, fundet hos Niels Olesen i Hørmested. Hæverter som har haft sit virke på Øster- og Vester Stensbæk og fra Magersholt, og en dansk model som har stået i Meller Stensbæk, som vi fik draget frem i lyset for ca. 10 år siden. Disse hæverter har alle haft deres virke i første halvdel af forrige århundrede.

Så er der Knud Eriks model, og en hel del abstrakte modeller, som jeg selv har lavet. Fremstillet af gasflasker og trykbeholdere til olie fyr som vindkedel, og som stempler er der brugt store forskruninger til oliebeholdere, og låg til en mælkejunge – Storm P. siger nogle, men jeg betragter det som et kompliment, for det hele (det meste) virker, selv om der er nogle, der tager sig til hovedet, når jeg fortæller om fars legesager, men alle er imponeret over disse naturens kræfter.

Blandt samlingen er der en Gervans nr. 6, en pæn størrelse af en hævert at være, nok samme model som den, der gjorde nytte på Skårupgård. Jeg var ude at holde et lille foredrag og vise mine lysbilleder om Klosterskoven, og der med også om den lille hævert, der var der, den som tidligere er nævnt, der er havnet på Hessel-museet. Ved dette møde blev jeg

K.E.H. Stødhæverlen

Fig. I.

Snit i 1/1

Maj 1993

Kladder til mulig. rullelæs - suppleringer!
 spec. dimensioner til trykkammeret - de første "læg"
 detaljfølgende senere! - med komponenterne i skulpturen

Isskulptur, 10 meter høj, vinteren 2006.

kontakten af en venlig herre som fortalte, at han havde en kasse hjemme på Hjørringvej, hvor i der var en hævert, som han havde arvet af sin far, og det var for ham et vidunder, som han også kaldte en evighedsmaskine, – men som den venlige mands kone, kaldte noget ragelse.

Dog ikke en evighedsmaskine, for der skal jo som nævnt et vandfald på 1-2 m, som energikilde til. Jeg blev inviteret til at kigge på kassen og dens indhold, og det var spændende at se, hvad der var i kassen, og der var ganske rigtig en hævert, dog i stumper og stykker, men det hele var der, dog med et lille brist, i det den havde været frostsprængt og svejset lidt på, dog uden resultat, da det er støbejern.

Hvad så? Min nevø Åge Nielsen, som kan noget med metal, mente han kunne svejse det, men opgav, men mente nok som en tandlæge, han kunne bore det op. Som tænkt så gjort,

han fræsede skaden op, lavede en protease, og med at par skruer blev skaden udbedret. Hæverten har virket hele sidste sommer, og står nu igen for sommeren 2012 med et bidrag til fars legesager, efter at den i stumper og stykker har ligget gemt i en kasse i over 40 år.

En anden som er kommet til samlingen, helt nøjagtigt 22. september 2011, er en hel historie værd, som begyndte med et møde i Aalborghallen til en naturmesse, hvor jeg fik en snak med Helge Qvistorff om hæverter. Han fortalte at der skulle være en i Rold Skov, i alle tilfælde havde været en, men hvor? Jeg havde tidligere været i kontakt med Nørlund Savværk, og trods en rundspørge der, kunne ingen hjælpe mig. Qvistorff spurgte lidt rundt i landsdelen, men det gav dog ingen resultat, han sendte et kort over skoven med et x, hvor den skulle være – havde været, samtidig

adressen på Lindenberg godskontor, hvor jeg muligvis kunne få hjælp af Godsinspektøren Henrik T. Ussing, da hans barndom var på Skovridergården. Et par måneder gik inden vi fik kontakt med hinanden, men satte så hinanden stævne på Rold Kro d. 22. august.

Vi kørte i skoven af snørklede veje, og fandt frem til gamle kridtlejer, med rislende kilder, brudte dæmninger, og en betonbrønd som rejste sig blandt vildt groede træer og gamle kæmpebøge. Her stoppede vi op.

Henrik Ussing fandt frem til en lille fordybning i skovbunden, der skulle den være, hvis? Men den var der til midt i halvtredserne, hvor hans sidst havde haft kendskab til den.

For mig ingen tvivl, at det var det rigtige sted, men?

Jeg citerer et notat fra en artikel fra Rold Skov:

Efter dette stop, tager vi en tur i en syd-østlig bue over til Træholmvej. Vi er på vej til at se Kalkværket, men før vi går der ind fortæller Helge om den gamle stødhævert, som tidligere forsynede glasværkets direktørbolig med vand. Den er meget grim. En stor betonklods, indleder han. Hvorfor man lader den stå, kan have to årsager. Den ene er, at det bliver besværligt at få den ud, uden man synker i. Den anden årsag kan måske være, at man af ren veneration lader den blive stående, fordi den er så gammel. Det var jo nok pga. af stødhæverten, at man kalder stedet for Kalkværket.

Stødhæverten gav vand op til direktørboligen, og det vil sige, at vandet skulle hæves 35 meter. Det kan sådan en stødhævert, som er en ældgammel måde at transportere vand

på. Da Kalkværket er et stort kildeområde, skal man se godt efter, og visse steder træde på tuerne, for ikke at få en våd sok. Alle nåede tørskoede og velbeholdne helt frem til den gamle hævert, hvor ØP, som så ofte før må forklare, hvordan sådan en hævert virker. Den virker på den måde, at man skal bruge 10 liter vand for at kunne løfte 1 liter vand siger han, det er altså en faktor, man taler om. Der sidder så nogle ventiler inde i brøndringene, der forhindrer vandet i at løbe tilbage. Da vandet jo vejer 10 kg, kan det løfte 1 kg, således ved næste slag bliver løftet yderligere 1 kg op, hvorved det til sidst løber over. I dette tilfælde kunne den gamle hævert altså løfte vandet hele 35 meter op til den gamle direktørbolig, men det var også noget, der tidligere blev brugt på landet, således at man på den måde altid havde frisk vand til kreaturerne, slutter ØP.

Billeder fra Rold Skov, september 2011.

Jeg kan kun gætte mig til, hvornår denne artikel er skrevet – (2005-10?).

Det tilkommer ikke mig at rette på ovenstående, men kan ikke undlade at komme med nogle kommentarer. Nogle ventiler inde i brøndringene... Der er ingen ventiler i brøndringene, disse ventiler sidder på hæverten, gemt 2 m nede i jorden. Denne brønd er kun en opsamlingsbrønd fra kilden. Der står også, at vandet kan løftes op i hele 35 m, men så skal der også tilføjes, at der jo nok er en lille km op til direktørboligen, hvor vandet blev sendt igennem et tyndt jernrør.

Efter at jeg havde fået stedet lokaliseret, og af skovfoged Jan Christensen havde fået fri adgang til Rold Skov, kontaktede jeg Knud Erik Horshauge, og vi drog på skovtur/skattejagt d. 9. september, med skovl, spade, økse og madpakke. Efter et par timer, i godt og vel

1 meters dybde var vi ved at opgive, men et par rådne brædestumper og et par forkullede jernhængsler, som vi var stødt på, bekræftede at det var det rigtige sted, vi gravede, som jeg dog aldrig var i tvivl om, men tvivlen om der var en hævert i hullet vi stod midt i, begyndte at komme nærmere. Men efter vi havde styrket os på vores medbragte kaffe, havde vi ikke helt opgivet håbet. Efter yderligere en times gravearbejde, nærmede vi os et 2 meters dybt hul, hvor skovlen stødte på noget metal, det kunne jo kun være hæverten. Vi fik den gravet helt fri, vandet tømt op, og med mit medbragte værktøj, nedstryger og rørtang håbede jeg at den kunne fjernes fra sit føderør, og over al forventning kunne jeg med min rørtang løsne den, utroligt efter så mange år, gemt væk i skovbunden. Vi måtte hurtigt konstatere, at få den op til jordens overflade, var en håbløs opgave for et par gamle bønder. Jeg

kontaktede skovfogeden, fortalte om fundet, og efter en hyggelig snak fik jeg telefon nr. på en skovarbejder, som vi kunne kontakte, når vi var parate til at få den op.

Den 16. sept. tog vi atter til Rold Skov, kun forsynet med spande, da jeg frygtede det store hul var fyldt med vand. Jeg havde forsynet hæverten med et tykt tov så jeg var sikker på at få den halet op af det 2 meter dybe hul. Ved vores ankomst, kunne vi med glæde konstatere, at det ikke var så slemt med vandet, og efter ganske kort tid var den klar til at blive hejset op. Vi ringede til skovarbejderen, som var blevet orienteret om vores projekt. Skovarbejderen Torben Johansen, en hyggelig fyr, som dog heller ikke mente min idé med hæverten var helt hen i skoven. Han var nu bakket ned gennem buskads og gamle bøge, med sin store traktor og sin lille skovvogn. Vi fik en kæde på hæverten, men den

ville ikke give sig ved første træk fra kranen, og jeg måtte igen i dybet og kunne konstatere at der manglede en bolt mere, for at den ville med op, og det kom den så. Skattejagten var slut, men eventyret var jo ikke fuldbragt. Skovarbejderen tog hæverten med på Nørlund Savværk, spulede den ren og satte den ind bag i min bil. Vi sagde farvel og tak for hjælpen, og kørte hjem med den plørede jernklump. Men hvad så?

Jeg brugte weekenden til at bruge min højtryksrenser på den, skilte den ad og forsynede den med nye bolter, satte den sammen igen og den blev pladseret i bækken ved siden af mine andre hæverter. Der har den nu stået og gjort sit virke siden d. 20. september 2011, dog med en pause på 5 dage, da en stor frø uheldigvis var kommet ind i tilløbsrøret. Jeg tror hæverten var taknemlig for at komme i sit rette element. Men hvad nu med dens fremtid?

Hævert-samlingen i Østerskoven.

Springvand i Østerskoven.

Min interesse om stødhæverten har da os bredt sig. Jeg har sendt en til Grønland, og jeg ved ikke om den virker der oppe, har aldrig hørt fra den. En er havnet et hemmeligt sted i Jylland, – en familie havde fået lov til at opføre en lille jagthytte ude i en skov, men med forbud med strøm- og vandforsyning, så de mente de kunne få vand fra en lille bæk som løb nedenfor, derfor en hævert, håber det stadig virker, jeg har da ikke hørt det modsatte. En henvendelse fra Bredsten om hjælp til at få vand op i en sø var spændende, og nok lidt af en håbløs opgave at indfri det ønske de havde, men det skulle da prøves. En hævert biksas sammen og køres til Bredsten, sættes midlertidig op, og med gode råd fra Knud Erik og hjælp fra den lokale smed med installationen, så virkede det, og her er hvad der skrives..

Lars P. Nielsen fra Bredsten skriver 30. januar 2012:

Givtig nysgerrighed. – Nede midt i skoven har jeg fundet en kasse gravet ind i en skråning. – Kassen er delt op og der er boret små huller i bagkanten hvor trykvand kommer ind året rundt. Hvad var så det brugt til? Langt om længe fandt jeg løsningen. Forsyningskilde til en såkaldt trykhævert, der forsynede den gamle gård på ejendommen med vand. Gården lå højere oppe i bakkerne (40 meter) ca. 250 meter fra kilden – kunne dette blive løsningen på midt ønske, om at vandet i min sø (400m²) ved stuehuset blev klarere? Kunne det lade sig gøre? Mange timer brugt på nettet for at finde oplysninger om, hvordan og hvorledes, endte sjovt nok 4 km væk. Randbøl Vandmuseum, der kunne sætte mig i forbindelse med Niels Regnar Sørensen. Mange telefonkonsultationer og prakti-

Fiskesøen ved Bredsten.

ske besøg senere, og især nødvendig bistand fra brøndborer Jørgen Iversen, har betydet, at vi i dag har en sø, der er krystalklar. Fra kilden til selve hæverten har vi lagt et 30 meter forsyningsrør med en faldhøjde på 5 meter. Derfra føres via 190 meter rørledning, med en stigning på 40 meter op til søen, gennem et filter for at rense for okker i søen 3.600 liter i døgnet, vandtryk på 4 bar. Der er en del vedligeholdelse, selve hæverten skal luftes ud ugentlig, diverse samlinger skal efterses osv. Men egentlig ganske sjovt, at naturens egne kræfter kan få vandet til at løbe opad og give os klart vand i søen. Og samtidig holde cirkulationen i gang om vinteren, det nye vand er konstant 7-8° varmt, så fiskene får gode vilkår. Og hvem ved, måske ligger der muligheder gemt i en kombination af den gamle teknik og det nye energi omkring varmvinding med varmepumper.

Men tak til Niels Regnar og Jørgen Iversen for kompetent og velvillig råd og dåd undervejs. Lars P. Nielsen.

At få lov at rode i disse kasser med pumpelagets historie er da spændende, men faktisk uoverskueligt. Tusindvis af bilag, avisudklip, billeder fra Peru, og det store projekt som kom op at stå i form af sponsorer og pumpelagets velvilje, med Ernst Boe i spidsen for dette arrangement.

Dette Vand og Pumpelag, hvordan kom det op og stå. Vist ved en tilfældighed, hvor man ved landbrugsmuseet i Bjørnager, ville lave en træpumpe, som brødrene Olesen stadig mestrede at lave, og der med kunne pumpe vand. Man samledes i Bjørnager, fik lov til at fælde et par træer og fik så drejet en træpumpe ud. Snakken kom også ind på andre

baner med at løfte vand, bl.a. ved hæverter. Man snakkede om instrumenter fra apoteket, hvor man kunne hæve væske fra den ene beholder til den anden, men fandt da også frem til andre systemer bl.a. stødhæverten. Det var nok Frits Westmark der blev ankermand på dette område. Interessen bredte sig, og der blev lavet en bestyrelse og vedtægter, hvori der også står, at der optages ikke piger i den- ne forsamling. Denne passus forsvandt hurtigt, for de manglede nogle til at brygge kaffe og servere lagkage. Ved at studere kassernes indhold, har det for disse personer været en dejlig tid. De har holdt møder, været på studieture, holdt fester, samlet penge ind i større stil, holdt udstillinger bl.a. på Hjørring Dyrs- skue og andre steder. Nogle af disse ildsjæle er her ikke mere og denne »historie« ligger nu gemt i disse kasser, som er værd at bevare for eftertiden, og for dem, som har lyst.

Jeg har delvis fået min nysgerrighed dækket, og vil ved en given lejlighed levere det tilbage, med et tak for lån.

Jeg har forgæves søgt i historien om hæver- ten i Rold Skov fra den blev installeret, mås- ke omkring 1925? og dens virke indtil 1955? og dermed gemt og glemt, indtil den igen så dagens lys den 16. sept. 2011. Og jeg har forsøgt, blandt de medlemmer der var i VVP, om hvordan eventyret i Peru har det.

Men der kommer det store spørgsmål nok frem. Man ved det ikke, da sidste forbindelse er over to år gammel. Da det var tre bonde- fælleskaber og en Rotary klub der startede projektet i sin tid, inden VVP tog over, og se- nest også Rotary der har taget over. Der me- nes at et af projekterne kører endnu, og man har i sinde at sende en observatør til området i indenværende år. Men problemer har der væ-

ret, uenigheder mellem bondefællesskaberne og fyrede ingeniører m.v.

Vandet er livsnerven, det skal vi passe på, tænker nok ikke på det i nuet, men mærker det når hanen er tom. Stødhæverten var hjælpen for mange, og måske starten til udviklingen i pumpesystemet, og derfor behøver vi ikke at passe på de gamle klenodier, men historien om »fars legesager« er her nedfældet i denne lille bog.

En hel del hæverter er nu startet for sommeren 2012, og de vil vise deres kunnen for de mange gæster, der har meldt deres ankomst, og jeg vil med glæde fortælle historien igen og igen.

Håber at andre en dag vil tage over for at bevare historien. Men jeg ser med bekymring for hæverterne her på Øster Skoven, da EU,

Folketing, Natur- og Miljøorganisationer har meldt ud, at man vil fjerne vores søer, og dermed energikilden til Stødhæverterne, og der er bevilliget millioner af kr. for at håndhæve det.

Forstå det hvem der kan. Jeg kan ikke!

Efterskrift

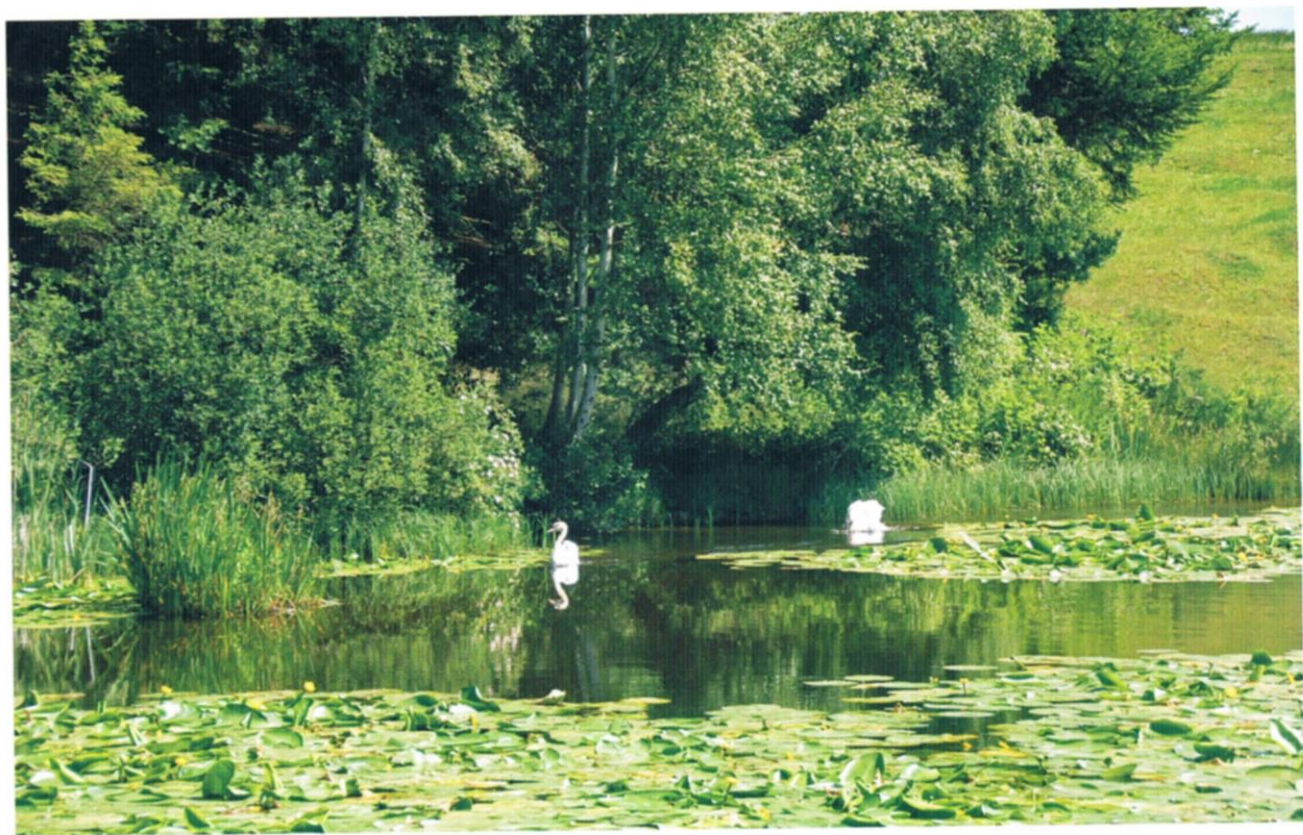
Der bliver sjældent skrevet om vandet og dets kulturhistorie, selvom det gennem tiderne har været en overordentlig vigtig forudsætning for, at mennesker og husdyr har kunnet eksistere. Det skyldes måske, at vand og vandforsyning i dag er en helt selvfølgelig ting, som man ikke tænker over vigtigheden af.

Det er derfor glædeligt, at Niels Regnar Sørensen har nedskrevet disse fortællinger, erindringer og tanker om vandet og dets kulturhistorie i en fortid, som ret beset ikke ligesom særligt langt tilbage.

En del af fortællingerne centrerer sig om stød hæverterne, som havde stor betydning for vandforsyningen på landet, før man fik elektriske pumper. Dens karakteristiske og vedholdende lyd indgår i manges erindringer om livet på landet.

Niels Regnar Sørensen beretter også om »Vendsyssel Vand- og Pumpelaug«, der er en gruppe af frivillige i tilknytning til Vendsyssel Historiske Museums afdeling i Mosbjerg, som netop arbejder med at bevare en del af vandforsyningens kulturhistorie, ligesom Niels Regnar Sørensen selv prisværdigt har gjort det gennem en årrække, blandt andet ved at bevare et antal stød hæverter, der er i drift og dermed er en levende fortælling om vandforsyningens historie..

*Mogens Thøgersen
Vendsyssel Historiske Museum*

Længde, 350 meter x højde, 12 meter = $2,5 \text{ m}^3$ i døgnet.

ISBN 978-87-90764-00-5